

РОЛЬ ЦЕРКВИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НІМЕЧЧИНИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

THE ROLE OF THE CHURCH IN GERMAN CIVIL SOCIETY: HISTORICAL CONTEXT AND CONTEMPORARY REALITIES

Юрош В.В.,

orcid.org/0000-0003-4222-3547

*аспірант кафедри Міжнародних економічних відносин (Міжнародної політики)
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена аналізу ролі Церкви в громадянському суспільстві Німеччини з урахуванням історичного контексту та сучасних реалій. Досліджуються суттєві відмінності у ставленні до релігії між західними та східними німцями, що зумовлено різними історичними, соціальними й політичними факторами. Особливу увагу приділено аналізу причин високої секуляризації в Східній Німеччині, зокрема наслідкам атеїстичної політики НДР, яка активно впливала на зменшення релігійності населення. Натомість у Західній Німеччині більшою мірою збереглася релігійна активність, що пояснюється як історичними традиціями, так і впливом демократичних інститутів.

У статті розглядається, як історичні події, включаючи відновлення країни після Другої світової війни, вплинули на розвиток релігійного життя. Аналізується вплив різних політичних режимів, що функціонували на території Німеччини, на формування ставлення до Церкви і релігії. Значна увага приділяється питанням релігійної свободи, яка закріплена в Основному законі Німеччини, що забезпечує рівноправне співіснування всіх релігійних спільнот.

Детально розглянуто взаємовідносини Церкви та держави, які базуються на принципах нейтральності, толерантності та паритету. Акцентується увага на специфіці державно-церковної співпраці, яка передбачає як фінансову підтримку релігійних спільнот через систему «церковного податку», так і участь Церкви у розв'язанні соціальних питань, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я та благодійності.

Стаття також досліджує роль Церкви у формуванні громадянського суспільства. Підкреслюється, що релігія виконує не лише духовну функцію, але й є важливим фактором соціальної консолідації. Автор акцентує увагу на тому, що Церква сприяє підтримці традиційних цінностей та міжкультурного діалогу, що набуває особливого значення в умовах сучасних глобальних викликів, таких як міграція та зростання релігійного плюралізму.

Юридичний аналіз державно-церковних відносин у Німеччині включає розгляд правових гарантій релігійної свободи, зафіксованих у Конституції, та механізмів співпраці держави з релігійними спільнотами. Окремо розглядається питання особливого статусу великих релігійних груп, що отримують фінансову підтримку від держави та мають право впливати на освітні процеси. Водночас підкреслюється необхідність дотримання принципів рівності всіх релігійних громад.

У статті також осмислюється роль Церкви у формуванні громадянського суспільства в Німеччині. Підкреслюється, що релігія не лише виконує духовну функцію, але й слугує важливим інструментом соціального об'єднання, зокрема через активну участь у соціальних ініціативах, підтримку традиційних цінностей і сприяння діалогу в багатокультурному суспільстві. Взаємодія держави та релігійних організацій постає ключовим елементом гармонійного розвитку німецького суспільства в умовах сучасних викликів, зокрема глобалізації та міграції.

Ключові слова: роль церкви; громадянське суспільство Німеччини; секуляризація; державно-церковні відносини; соціальний вплив релігії; релігійна свобода; історія релігії в Німеччині; соціальні функції церкви.

The article analyses the role of the Church in German civil society, taking into account the historical context and current realities. The article examines the significant differences in attitudes towards religion between West and East Germans, which are caused by various historical, social and political factors. Particular attention is paid to the analysis of the reasons for high secularisation in East Germany, in particular, the consequences of the GDR's atheistic policy, which actively influenced the decline in the population's religiosity. In contrast, religious activity in West Germany has been preserved to a greater extent, which is explained by both historical traditions and the influence of democratic institutions.

The article examines how historical events, including the reconstruction of the country after the Second World War, influenced the development of religious life. The author analyses the influence of various political regimes that functioned in Germany on the formation of attitudes towards the Church and religion. Considerable attention is paid to the issues of religious freedom, which is enshrined in the Basic Law of Germany, ensuring equal coexistence of all religious communities.

The relationship between the Church and the state, which is based on the principles of neutrality, tolerance and parity, is examined in detail. Attention is focused on the specifics of church-state cooperation, which includes both financial support for religious communities through the 'church tax' system and the participation of the Church in addressing social issues, in particular in the areas of education, healthcare and charity.

The article also examines the role of the Church in shaping civil society. It is emphasised that religion performs not only a spiritual function, but is also an important factor of social consolidation. The author emphasises that the Church promotes traditional values and intercultural dialogue, which is of particular importance in the context of current global challenges, such as migration and the growth of religious pluralism.

The legal analysis of church-state relations in Germany includes consideration of the legal guarantees of religious freedom enshrined in the Constitution and the mechanisms of cooperation between the state and religious communities. The article also examines the special status of large religious groups that receive financial support from the state and have the right to influence educational processes. At the same time, the author emphasises the need to respect the principles of equality of all religious communities.

The article also discusses the role of the Church in the formation of civil society in Germany. It is emphasised that religion not only performs a spiritual function, but also serves as an important tool for social cohesion, in particular through active participation in social initiatives, support for traditional values and promotion of dialogue in a multicultural society. Interaction between the state and religious organisations is a key element of the harmonious development of German society in the face of modern challenges, including globalisation and migration.

Key words: role of the church; German civil society; secularisation; church-state relations; social impact of religion; religious freedom; history of religion in Germany; social functions of the church.

Проблематика. Проблематика статті зосереджується на відмінностях у релігійності між західними та східними регіонами Німеччини, а також на спробах зрозуміти причини цього явища. Секуляризація Східної Німеччини – важлива тема, оскільки рівень релігійної активності на цій території значно нижчий, ніж на Заході, що пояснюється історичними обставинами, зокрема релігійною політикою колишньої НДР та особливим протестантським контекстом цього регіону. У статті також аналізуються відмінності у релігійній активності між регіонами та вплив секуляризаційних тенденцій на релігійне життя всієї країни. Особливу увагу приділено ролі Церкви в суспільному житті Німеччини після нацистського режиму та Другої світової війни, а також її зусиллям з переосмислення своєї місії та відновлення моральних засад суспільства. Важливою проблемою є модель державно-церковних відносин, що включає питання нейтральності, толерантності та паритету, а також рівності прав різних конфесій у сучасній Німеччині. Стаття досліджує виклики інтеграції релігійного досвіду західної та східної Німеччини в єдину модель державно-церковних відносин, що відповідає сучасним суспільним і правовим нормам.

Викладення основного матеріалу. Різниця у ставленні німців до релігії та Церкви дуже помітна. На колишніх землях Західної Німеччини 80 % населення належить до католицької або євангельської церков, а в нових східних церквах – менше 30%. 14,6% західних німців та 3,5% східних німців відвідують щотижневі служби, тоді як 21,3% та 60% не відвідують відповідно. Таким чином, незалежно від того, який вимір релігії аналізується, Східна Німеччина здається неперевреною в плані секуляризації.

Відмінності в ставленні до релігії можна інтерпретувати по-різному. Наприклад, деякі дослідники вважають, що бюргерські погляди на християнство в Західній Німеччині вводять нас в оману, , секуляризм в колишніх землях більш Східний, ніж західнонімецька Церковна приналежність, час-

тина звичного способу життя, який не варто і який не так легко змінити. Інші наголошують на важливості ситуації, в якій Церква опинилася у Східній Німеччині. За словами Крістіана Фюрера, євангельського священика з Лейпцига, діаспори почали свій шлях від національної церкви до церкви вільного вибору, набувши досвіду «вузького шляху», досвіду «невеликого стада». За словами священика, цей досвід повинен стати надбанням всієї Німеччини, тому що церква повинна відмовитися від свого національного статусу й поступитися місцем християнству по вірі.

Водночас деякі дослідники вважають, що Східна Німеччина, переважно протестантський регіон, завжди характеризувалася набагато меншим вираженням релігійних почуттів, ніж Західна або Південна частина країни, що підтверджується соціологічними дослідженнями. Наприклад, майже 40% католиків на колишніх землях ФРН та близько 60% у нових регіонах регулярно відвідують богослужіння. Серед євангелістів 13,4% опитаних відвідують церкву кілька разів на місяць, тоді як 10,6% нових відвідують церкву. Однак, через те, що на Сході католиками є всього 3% населення, різниця в релігійній діяльності «двох Німеччин» здається дуже серйозною [5].

Стаття 4 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина гарантує свободу віросповідання. Свобода релігії, совісті, релігії чи ідеології недоторканна. Держава гарантує відсутність втручання в релігійну практику. Право людей на забезпечення свободи вираження своєї релігії закріплено в розділі 140 Основного Закону. Переважно ці норми взяті з Ваймарської Конституції 1919 років (статті 136–139 і 141). Крім того, пункт 2 статті 7 Основного закону та пункт 3 статті 7 Основного Закону гарантують релігійну освіту в державних школах. Багато інших положень, таких як наявність богословського факультету в Державному університеті, узгоджуються з Основним законом та іншими законами федеральних земель [8].

Сучасна Німеччина проголошує нейтралітет і терпимість до різних релігій, але в залежності від кількості членів і соціального впливу останніх існують певні відмінності у ставленні до релігійних груп. Люди з релігійних рухів, які становлять понад 1% від загальної кількості населення певних територій Німеччини, можуть отримати особливий статус. У даний час близько 15 релігій та церков мають особливий статус, який дозволяє їм отримувати державні субсидії на свої школи та дитячі садки. Діяльність церковних інституцій в армії, місцях позбавлення волі, лікарнях тощо регулюється спеціальними контрактами з державою. На відміну від багатьох європейських держав, німецькі церкви не підкоряються законам про сім'ю і шлюб [4, с. 112].

Більша частина діяльності церковної держави в Німеччині знаходиться в межах юрисдикції земель. Детальне регулювання конституційних основ системи церковної і державної діяльності в Німеччині виражається в ряді нормативних правових положень відповідно до Основного Закону. Федеративна Республіка Німеччина та її землі мають багато конкордатів і церковно-державних договорів із церквами в Німеччині. Що стосується католицької церкви, то Імперський конкордат 1933 року є основним документом, визнаним міжнародно-правовим договором. Церковно-державні угоди з євангельськими церквами та угоди з католицькими єпархіями є особливими типами угод, але вони вважаються подібними до категорії міжнародних угод. Існують контракти та угоди з багатьма іншими невеликими релігійними громадами. Суть таких церковно-державних угод полягає в гарантіях і угодах, що стосуються співпраці держави і єпископа, державних шкіл, богословських факультетів, військових капеланів, соціального статусу церкви, фінансування релігійних громад [12].

Нейтралітет зобов'язує державу не ототожнюватися з жодною Церквою, а закон гарантує відсутність державної церкви (розділ 137 (1) Ваймарської конституції та розділ 140 Основного Закону). Кожна релігійна громада самостійно керує своїм бізнесом відповідно до законів, загальних для всіх. Державі не дозволено проявляти особливу прихильність щодо якоїсь конкретної релігійної конфесії. Таке право на самовизначення діє незалежно від правового статусу релігійної громади [13].

Принцип толерантності підкреслює зміцнення позитивної толерантності, яка дозволяє державі не тільки справедливо ставитися до різних релігійних поглядів, але й задовольняти релігійні потреби суспільства.

Останній принцип, паритет, передбачає зобов'язання всіх релігійних громад дотримуватися рівності. Це означає, що, незважаючи на кон-

ституційні відмінності в правовому статусі, існує паритет, який забезпечує належну основу для взаємодії з різними соціальними суб'єктами. Паритет – це специфічна орієнтована на групу ідея рівності, заснована на сприйнятті рівності переконань в результаті релігійних воєн XVI і XVII століть.

Ці основні принципи викладені в статті 4 Основного Закону. Він становить основу свободи віросповідання відповідно до статті II Конституції про свободу віросповідання. Йдеться про позитивні вимоги толерантності. Свобода думок гарантовано дає кожній людині право вірити у що завгодно. Деякі вчені вважають, що свобода віросповідання також включає негативні аспекти, а саме право не сповідувати релігію або належати до релігійної громади.

Свобода віросповідання також надає державі можливість декомунізувати міжконфесійні молитви в державних школах, якщо участь є вираженням соціальних відносин і здійснюється виключно на добровільній основі. Держава повинна бути впевнена, що такі молитви сприяють створенню атмосфери терпимості. У деяких випадках, коли держава керує місцезнаходженням людини (наприклад, коли особа відвідує школу), вона зобов'язана забезпечувати релігійні потреби. Це однаково стосується військових та виправних установ країни [4].

У Німеччині релігійні громади з великою кількістю членів, а також менші релігійні громади мають статус об'єктів публічного права. Беручи до уваги різні індивідуальні класифікації, парафії, територіальні церкви та церковні асоціації церкви вважаються юридичними особами публічного права.

Різні релігійні організації при армії, лікарнях, виправних чи інших державних установах надають духовну допомогу. Релігійна діяльність у поліції та армії регулюється Угодою. Військових капеланів Церква скеровує на певний період часу. Вони отримують статус державних службовців на час своєї роботи, але можливим є й статус підрядника. Вищим керівником для них в якості державних службовців є очільник Федерального Міністерства оборони. Німецькі капелани не носять військової форми, не мають військових звань, натомість наділені статусом рядових державних службовців. Частиною державного управління є церковна служба в армії та Католицька військова служба при єпископі. Його обов'язки вважаються частиною управління як державою, так і Церквою [8].

У Німеччині створена модель співпраці державної діяльності з релігійними організаціями на основі договірних принципів. Цілком доречно було б звернути увагу на особливий характер діяльності релігійних організацій в регіонах. У багатьох з них протестантизм займає чільне

місце в суспільному житті. Після Реформації тут був встановлений принцип державного статусу церкви.

Німецька Церква й держава відокремлені, але цей поділ позначений доброзичливістю. Німці визнають важливість історичної ролі двох «великих церков» – Католицької церкви та Євангельської церкви – і цінують їхню соціальну місію. «Почуття відповідальності перед Богом» підкреслюється в преамбулі Конституції Німеччини, і це не здається порожньою заявою. Саме це «почуття відповідальності» змінило обличчя й дух країни після Другої світової війни, а також здатність порівнювати кожен з наступних кроків з уроками самої жахливої війни. Відносини між Церквою і державою під нацистською диктатурою стали дуже болючим досвідом для всіх християн Німеччини. Провину церкви, особливо Євангельської церкви, не можна недооцінювати в контексті приходу Гітлера до влади. Його політичні позиції охоплювали недовіру до демократії, ностальгію за сильною державою, ворожість до соціал-демократії та потенційний антисемітизм [2].

«80% з 18 тисяч євангелічних пасторів, можна було назвати німецькими націоналістами до самих кісток», – наголошує професор релігійної педагогіки З. Фірциг. Цей параграф дозволяв обіймати духовні посади лише особам «арійського походження». У цьому пункті лише особи «арійського походження» могли зберегти свій духовний статус. На знак протесту пастор Німеллер створив спілку пасторів [10], яка об'єднала 1/3 всіх священників церкви.

У жовтні 1945 р. Церква першою публічно «спокутує провину» у відомій «Штутгартській заяві про провину». Тим часом, багато німців досі не вважає, що часи спокути для них минули й вони пройшли випробування власною совістю. Діалог з совістю триває і багато в чому визначає вектор післявоєнного розвитку Німеччини [13].

Проблема покаяння щодо німецької провини (саме так це сформульовано в Німеччині – провина, тобто тяжкий гріх не тільки еліти імперії, але й усього народу) постала чи не найбільш вагомою перед німецькою Церквою після війни. Процес усвідомлення провини був болісним, що зумовило переосмислення соціальної місії. І якщо ми погоджуємося, що сучасна Європа ніколи б не стала такою, якою вона є, без того глибинного перетворення, що його зазнала післявоєнна Німеччина, то слушний є й твердження: Німеччина ніколи б не зазнала такого глибинного перетворення поза впливом своїх «Гроссе Кірхен» – «Великих церков» [15].

Незважаючи на сильний тиск секуляризму та процвітання, яке підштовхує віру, на думку деяких релігійних соціологів, християнізація Німеччини не відбулася. З 82 мільйонів населення Німеччини

близько 6000 мільйонів є парафіянами. Понад 2700 мільйонів німців належать до Римо-Католицької Церкви, а 28,2 мільйонів – відносять себе до євангелістів, які в основному належать до Асоціації незалежних лютеранських, євангельських та реформатських церков. У країні проживає близько 300 тисяч мусульман, 430 тисяч членів Новоапостольської церкви, 350 тисяч вірників православних церков (близько 6 тисяч українців), 150 тисяч Свідків Єгови. Також наявна сильна єврейська громада з чисельністю в 61 000 чоловік, а також баптисти, старокатолики, меноніти, квакери та представники асоціації новітніх релігій [7].

Німецька модель державно-церковних відносин заснована на трьох принципах: нейтралітеті, терпимості і рівності. По-перше, це означає, що держава не ототожнює себе з церквою і не просуває державну церкву. Релігійні установи мають ті ж права, що і асоціації громадян, які сповідують гуманістичну ідеологію. Однак, з іншого боку, церкву не можна ставити в незручне становище, так би мовити, порівняно з державними установами. Принцип нейтралітету говорить перш за все про невтручання. Проте німці часто підкреслюють, що нейтралітет держави по відношенню до церкви є позитивним. І це другий основоположний принцип відносин державної церкви в Німеччині [8].

Принцип рівності передбачає рівноправність перед законом у церкві. Це дуже прозорий принцип, але деякі церкви в Німеччині, більшість з яких є католицькими та євангельськими, безсумнівно, «більш рівні», ніж інші. Церква може отримати статус підприємства при наступних умовах: якщо є необхідна кількість членів (більше 80 тисяч), існує певний проміжок часу, а не утворилася недавно, поважає державні й конституційні засади. Наприклад, Свідки Єгови в Німеччині відповідають першим двом вимогам, але держава вважає, що, закликаючи до неучасті «у справах кесаря» й, особливо, – у виборах, вони порушують третю вимогу. Прагнучи корпоративного статусу, ця церква подала апеляцію в Конституційний суд. Церкви та релігійні організації, які не відповідають цим вимогам, отримують статус спілок публічного права.

Церкви з великою кількістю парафіян мають вагомі привілеї, серед яких вони мають право збирати церковні податки. Німці жартують, що Бог дав їм благословення і церковні податки. Розмір податку становить 1/10 від прибуткового податку і стягується державними органами. В цілому такі церкви отримують близько 16,5 мільярдів євро на рік. Іноді політики лівого спрямування протестували проти церковного податку, а політики зеленого спрямування неодноразово обіцяли скасувати його. Врешті-решт, уряд не зміг цього зробити, оскільки церква виконує важливу соціальну

роботу. Варто зазначити, що податок є цілком добровільним – ті, хто не вважає себе членами церкви, оголошують про це податковим органам і не платять церковний податок [2].

Співпраця між католицькою та євангельською церквами та німецькою державою взаємовигідна. При федеральному уряді та урядах земель ці церкви мають спеціальні впливові представництва. Німецька церква як істотна складова громадянського суспільства рішуче й оперативно реагує на найменші спроби виправити демократичні основи державних структур. Зрозуміло, що найсерйозніша реакція – коли держава намагається належним чином керувати Церквою. Слід зазначити, що це трапляється дуже й дуже рідко, а те, що викликає бурхливі дискусії в Німеччині, навряд чи схвилювало б українські інтелектуальні кола. До прикладу – ситуація з викладанням релігії у школі. Батьки, які не хочуть, щоб їхні діти отримували релігійну освіту, можуть обрати для них етику. Але хто визначатиме зміст етичного курсу? Державна програма, скажете ви. Так, для нас це природно. Але німці, які винесли з тоталітарної минувшини незрівнянно вагоміші уроки, так не вважають. Вони не схильні довіряти державі власні душі й не хочуть, щоб вона відіграла роль Церкви.

Що ж стосується викладу релігії, то його зміст визначає виключно Церква. Ці виклади не є місіонерством, учень може прослухати курс і залишитися невіруючим. Але і держава і, природно, Церква дуже серйозно ставляться до викладання

релігії у школі. Церква виходить при цьому зі свого апостольського призначення, держава – з того, що етос суспільства відновлюється дуже повільно. Тому держава прагне культивувати серед молоді цінності, дбаючи про них не меншою мірою, ніж про знання [5].

Німецька церква прагне мати впливовий і тривалий вплив на суспільне життя. Тому не вагаються дедалі більше довіряти мирянам. Миряни об'єднуються не тільки в парафії церкви, очолювані пастором, але і в багато профспілок. Миряни відіграють важливу роль у соціальній роботі, а також к визначенні становища церкви в світі. Німецький Центральний католицький комітет, основний орган некатолицьких католиків у Німеччині (який живе довше, ніж будь-який інший центральний комітет у світі, жартують німці), проводить велику роботу, спрямовану на утвердження християнських цінностей у суспільстві. Культурне, освітнє та практичне життя церкви значною мірою знаходиться в руках віруючих [4].

Таким чином, на відносини між релігійними групами і державою однозначно впливають чинники етнічного, політичного, історичного, культурного й духовного характеру. Беручи це до уваги, в Німеччині існує своя особлива модель церковних відносин. Центральний комітет німецьких католиків визначає статус конфесій, їхні права та обов'язки, державну реєстрацію, ступінь незалежності, можливість впливу на сферу освіти, характер фінансування релігійних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк Д. Правові системи християнських країн (особливості та проблеми неоднорідності). *Вісник Академії правових наук України*. – 2010. – № 3. – С. 249–258.
2. Климов В. В. Сучасна модель державно-церковних відносин як результат суспільних трансформацій. *Українське релігієзнавство*. – 1999. – № 12. – С. 50–53.
3. Кудряченко А. І. Партійно-політична система і громадянське суспільство сучасної Німеччини. *Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: навч. посібник* / за ред. Ф. М. Рудича, Р. В. Балабана, Ю. С. Ганжурова та ін. – Київ: Либідь, 2008. – 440 с.
4. *Моделі державно-церковних відносин країн Західної Європи і США: зб. наук. пр.* – Київ, 1996.
5. Населення Німеччини: національний склад, мови, релігії. Веб-сайт. URL: <http://www.geograf.com.ua/germany/565-germany-population-languages-religion> (дата звернення 17.10.2025).
6. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. *Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навчальний посібник*. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 255 с.
7. Палінчак М. М. Специфіка та основні віхи становлення християнства в контексті державно-церковних відносин в Україні. *Die wirtschaftliche Entwicklung Europäischer Regionen in der Ukraine* / Nick Palinchak, Vladimir Chiminesc, Natasa Bujdova, Stanislava Hunyadiova, Jan Holonic. – 2016. – С. 134–143.
8. Ткачук Ю. Взаємодія держави та церкви: концептуалізація сучасних підходів. *Релігія та Соціум*. – 2012. – № 1(7). – С. 135.
9. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). *Політичні вчення в Німеччині*. – Київ: Либідь, 2002. – 576 с.
10. Яроцький П. Л. Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму. *Українське релігієзнавство*. – 2010. – № 56. – С. 89–104.
11. Яроцький П. Свобода буття релігії в контексті викликів тоталітаризму і нетолерантності. *Релігійна свобода: Науковий щорічник*. – Вип. 15. – Київ, 2010. – С. 152–164.

12. Lang F., Mulansky K., Mulansky T. Die Gesellschaft bürgerlichen Rechts. Recht, Besteuerung, Gestaltungspraxis. – Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag, 2010. – 393 S.
13. Gall L. Gebunden von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft. – München: Oldenbourg Verlag, 1993. – 167 S.
14. Riedel M., Seubert H., Sprang F. Bürgerliche Gesellschaft: Eine Kategorie der klassischen Politik und des modernen Naturrechts. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011. – 380 S.
15. *Spiegel Online – Nachrichten* веб-сайт. URL:<http://www.spiegel.de>. (дата звернення 17.10.2025).

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026